

Landschapsbeeld provincie Groningen

Jan Meijering

● Bij de provincie Groningen is het landschapsbeeldrapport verschenen, dat aan de hand van tekst en kaarten een beschrijving geeft van de ontwikkeling van het landschapsbeeld gedurende de laatste honderd jaar. Dit artikel gaat in op de benaderingswijze van het landschapsbeeld en op de belangrijkste resultaten.

De provincie streeft naar het behoud en de ontwikkeling van de kwaliteit en verscheidenheid van de Groninger landschappen. Bevorderd wordt, dat de essentiële kenmerken van de verschillende landschappen worden behouden en waar mogelijk versterkt.

Als gestreefd wordt naar behoud dan houdt dat in dat er sprake is van veranderingen en dat gevreesd wordt dat de identiteit en verscheidenheid van de verschillende landschappen door die veranderingen afnemen. In het landschapsbeeldrapport wordt aandacht geschonken aan de veranderingen, zoals die vooral de laatste 100 jaar hebben plaatsgevonden. Alvorens op die veranderingen in te gaan wordt eerst ingegaan op de wijze, waarop naar het landschap gekeken wordt.

Wijze van waarnemen

Men dient zich te realiseren dat het waarnemen van de omgeving over het algemeen een subjectief karakter draagt. De waardering voor het waargenomen beeld is afhankelijk van de waarnemer. De waarneming wordt ook zonder dat er een waardering aan te pas komt beïnvloed door de referentiekaders van de waarnemer en het doel van de waarneming. Zo zal een stedeling een historisch agrarisch landschap zoals het esdorpenlandschap in het Gorecht veel positiever waarderen als een

Het Groninger landschap heeft nog steeds een sterk agrarisch karakter. Hefswal, noordoost Groningen

moderne boer en omgekeerd zal deze boer het rationeel verkavelde Veenkoloniale landschap weer positiever waarderen dan de stedeling. Een wetenschapper bijvoorbeeld een archeoloog kijkt weer met andere ogen naar het landschap: hij ziet alleen de archeologische terreinen in hun historisch-landschappelijke context.

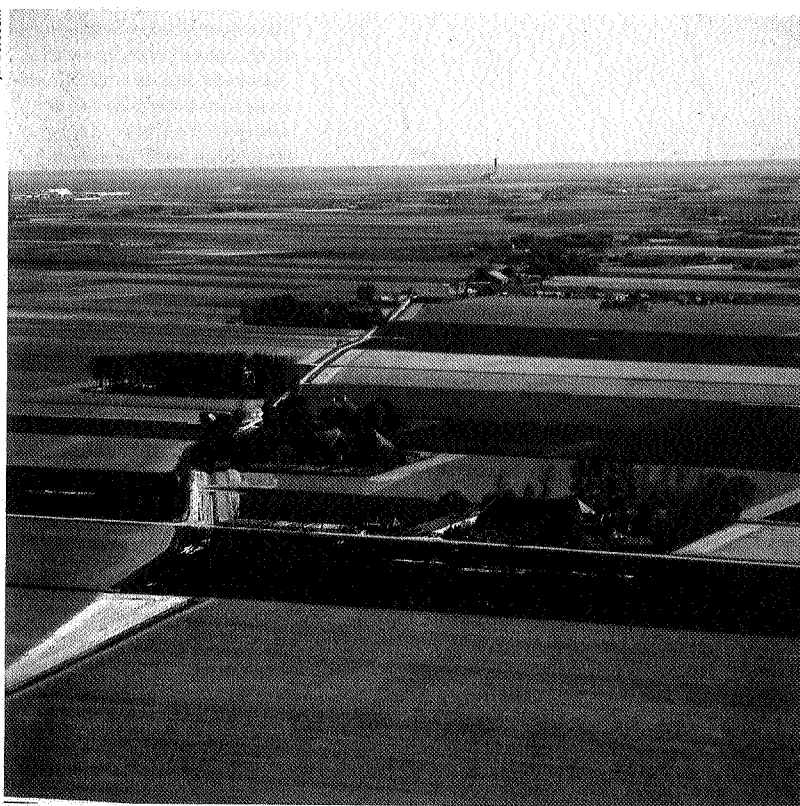
In dit rapport staat de ontstaansgeschiedenis centraal: het landschapsbeeld is niet recentelijk gemaakt, maar weerspiegelt de sporen van activiteiten uit een soms ver verleden.

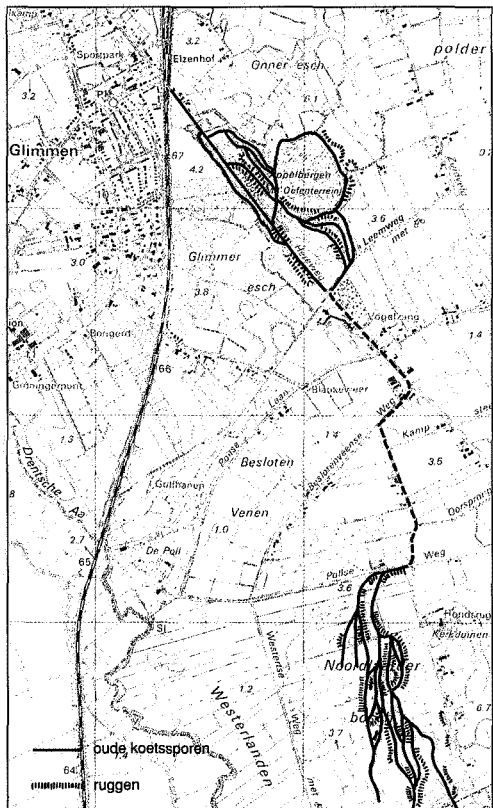
Deze benaderingswijze betekent niet dat er conserverend met het landschapsbeeld moet worden omgegaan: het landschapsbeeld is voortdurend aan verandering onderhevig en elke periode zal (en moet) zijn stempel op het landschap (kunnen) drukken.

Landschapsbeeld Groningen

Het landschapsbeeld van Groningen heeft nog steeds een sterk agrarisch karakter. De landbouw heeft het landschap in het verleden in belangrijke mate vorm gegeven door de ontginning van de

Jur Bosboom

De oude Herenweg, oorspronkelijk een weg voor het leger, later handels- en postroute. Door het ontbreken van verharding werd de oorspronkelijk aanwezige heidevegetatie door de wielen van de koetsen stukgereden en werd het zand door de wind in de vegetatie langs de weg geblazen. Zo ontstonden holle wegen met daarnaast langgerekte ruggen.

grond en de bouw van boerderijen. Ook is er veel beplanting aan het landschap toegevoegd: in de open kustgebieden werden rond de boerderijen bomen als windkering aangelegd, in het esdorpenlandschap, wat van oorsprong al meer beplanting kende doordat het is ontstaan door het kappen van bossen, werden op de brinken bomen aangeplant om als bouwhout te worden gebruikt en in het Zuidelijk Westerkwartier werden oorspronkelijk hagen met doornige planten als meidoorn en braam aangelegd om als veekering te gebruiken. Later zijn deze hagen na de uitvinding van het

prikkeldraad uitgegroeid tot de houtsingels, zoals die nu het beeld van dit gebied bepalen. Zoals er per gebied verschillen zijn in beplanting zo zijn er ook verschillen in boerderijtypen: in het Gorecht en Westerwolde komt het kop-(hals)-romptype voor, waarbij de boerderijen in het Gorecht gekenmerkt worden door een andere kleur steen en een rieten schuurdak en die in Westerwolde door rode bakstenen muren en rode pannen daken. In West- en Noord-Groningen komt het kop-hals-romptype het meest voor, terwijl in Oost-Groningen de Oldambster boerderij domineert. In zijn boerderijen en agrarische industrieën, zoals de aardappelmeel en strokarton weerspiegelt de provincie Groningen nog een negentiende-eeuws beeld. Dit was een periode dat de provincie een belangrijke bloeiperiode meemaakte en dat er veel is ge- of herbouwd. Onder invloed van de landbouw vonden ook tal van andere ontwikkelingen plaats: dijken werden aangelegd om nieuw land te winnen, sluizen en molens gebouwd om voor een goede afwatering te zorgen. Groepen boerderijen groeiden uit tot nederzettingen: wierde-, weg- en esdorpen zijn van oorsprong agrarische nederzettingen. Ook andere ontwikkelingen hebben hun stempel op het landschap gedrukt: de wereldlijke en geestelijke overheersing levert ons nu nog als zichtbare herinneringen borgen, vestingen, kerken, een klooster en diverse grenzen zoals kerspel- en gemeentegrenzen op. Ook door de hele geschiedenis heen zijn mensen en goederen vervoerd, waarbij een goed ontwikkeld (vaar)wegennet is ontstaan van oude koetssporen en trekpaden tot spoorlijnen en moderne autosnelwegen. Omdat de ruimte in Nederland intensief gebruikt wordt zijn

op diverse andere plaatsen oude sporen van activiteiten gedeeltelijk uitgewist onder invloed van latere activiteiten. Een recent voorbeeld: op de plaats van het oude woldjerspoor in Slochteren ligt nu een provinciale weg.

Rond het midden van de vorige eeuw leek het landschap volledig ingevuld: de meeste woeste gronden waren ontgonnen en het resterende deel was nodig om het agrarisch systeem in stand te houden. Het diende als weide voor de dieren, die de benodigde mest voor de akkers (essen) moesten leveren. Met de komst van de kunstmest zijn daarna ook die woeste gronden ontgonnen. Het landschap was af en elke nieuwe invulling betekende het verdwijnen van een bestaand, ingevuld patroon met de daarbij behorende herkenbare hoofdstructuur en ordening en essentiële kenmerken.

Sturingsmechanismen

Het abiotisch milieu is lange tijd het sturingsmechanisme geweest. De vruchtbaarheid van de grond, de hoogteligging en de aanwezigheid van verbindingen (wegen, water) waren aanleiding voor de mens om zich op een bepaalde plaats te vestigen.

Het Groninger landschap is voor zeker 75 % van de oppervlakte ontstaan op grond van dit sturingsmechanisme. Het eerste landschap, waar de mens als sturende faktor het landschap volgens de normen van die tijd 'rationeel' ingericht heeft waren de Veenkoloniën. Overigens is ook hier de bodem enigszins een sturende faktor: alleen waar een voldoende dikke laag hoogveen voorkwam werd op commerciële wijze het veen afgegraven door middel van kanalen en wijken.

Door de technische ontwikkelingen sedert de industriële revolutie is de dynamiek in het landschap toegenomen en door de snelle ontwikkelingen in de 20e eeuw staat het landschap vooral de laatste veertig jaar onder grote druk. De belangrijkste ontwikkelingen zijn:

- de bevolkingstoename en daarmee gepaard gaande groei van steden,
- de industrialisatie, die naar het landelijke gebied werden verplaatst,

- de mechanisatie in de landbouw en de daarmee gepaard gaande schaalvergroting en
- het verkeer met zijn vele nieuwe wegen.

Doordat deze ingrepen geen (logische) samenhang vertonen met het landschap, waarin ze plaatsvinden, het type ingreep overal hetzelfde is (bv. voor de landbouw: overal wil men grote rechthoekige percelen met een ontwateringsdiepte van 1,20m, nieuwe boerderijen cq. woningen en stallen hebben geen streekeigen karakter) en het aantal ingrepen groot is vindt er in het landschap nivellerings-, versnippering en verlies aan identiteit plaats. Herkenning en oriëntatie worden daardoor minder en daarmee de belevingswaarde van een landschap.

Vooraf sedert de Tweede Wereldoorlog wordt het abiotisch sturingsmechanisme vooral rond de grotere plaatsen en met name Groningen en Delfzijl gedomineerd door het stedelijk sturingsmechanisme en ontstonden en ontstaan volledig nieuwe structuren. Bij het stedelijk sturingsmechanisme is sprake van scheiding dan wel bundeling van functies. In de loop der tijden speelden daarbij verschil-

lende factoren: in de jaren dertig waren het de smerige industrieën, die vanwege de gezondheidsaspecten uit de steden 'verdreven' werden, waarbij de eerste industrieterreinen ontstonden. Later, vooral ten gevolge van de bevolkingsexplosie na de Tweede Wereldoorlog, werden grote slaapsteden aangelegd om de grote woningtekorten weg te werken. De infrastructuur is daarna weer een belangrijke sturende rol gaan spelen: bedrijvenparken ontstonden langs snelwegen en tegenwoordig zijn 'zichtlokaties' helemaal in.

Daar waar het abiotisch mechanisme een verticaal sturend mechanisme is, er werd gekeken naar de ondergrond, daar is het verstedelijkingsmechanisme horizontaal sturend: er wordt niet meer gekeken naar de (mogelijke beperkingen van de) ondergrond, maar naar de beschikbare en benodigde ruimte, de prijs van de grond, de ligging ten opzichte van het centrum en de bereikbaarheid. Door de technische mogelijkheden worden de externe omstandigheden volledig naar de hand gezet en is bijvoorbeeld een slappe bodem of een natte ligging geen beperkende factor meer.

Veel ontwikkelingen, die onder invloed van het verstedelijkingsmechanisme hebben plaatsgevonden zijn niet op een logische wijze in het landschap gevoegd. Ze kunnen daardoor, als het opvallende elementen zijn, afbreuk doen aan de herkenbaarheid van het oorspronkelijke landschap (beeldontkenner). Veel daarvan moest eigenlijk voor het oog verborgen blijven: vuilstorten, waterzuiveringsinstallaties, gaslokaties kregen daarom een afschermen-

de beplanting, door sommigen als 'schaamgroen' aangeduid.

In het landelijk gebied zelf deden en doen zich ook tal van ontwikkelingen voor, zoals ruilverkaveling, land- en herinrichting waardoor de oorspronkelijke kenmerken (bv. het verkavelingspatroon) onder druk staan. Datgene wat er voor in de plaats komt voegt niets toe aan de bestaande diversiteit, omdat de ingrepen overal in Nederland hetzelfde zijn. Het gevolg is dat de identiteit van de verschillende landschappen onder druk staat. Om een beeld te krijgen van de verschillende kenmerken, die tezamen de identiteit van een landschap bepalen heeft er een klassificatie plaatsgevonden.

Klassificatie landschapsbeeld

De essentiële kenmerken van de verschillende landschappen zijn op drie (schaal)nivo's bekeken en beschreven:

- 1 Het nivo van de hoofdstructuur, die sterk historisch bepaald is. Er wordt letterlijk vanaf een hoog nivo gekeken hoe de landschappelijke structuur, vooral bepaald door de nederzettingen en het wegen- en/of waterlopenpatroon, er uitziet.
- 2 Het nivo van de schaal van de ruimte, die ontstaat door opdeling van de ruimte door opgaande elementen als bebouwing, beplanting en dijken (fragment kaart)
- 3 Het veldnivo, waarop aanvullende informatie zichtbaar wordt, zoals de onderlinge samenhang tussen de verschillende elementen, de aard van de verdichtingen, het type bebouwing en de soort beplanting.

De meeste landschappen hebben nog een zichtbare hoofdstructuur. Alleen in de stadsrandgebieden van Groningen en Delfzijl is sprake van onduidelijke situaties doordat allerlei met de stad samenhangende functies een plaats hebben gevonden direct aan de rand ervan.

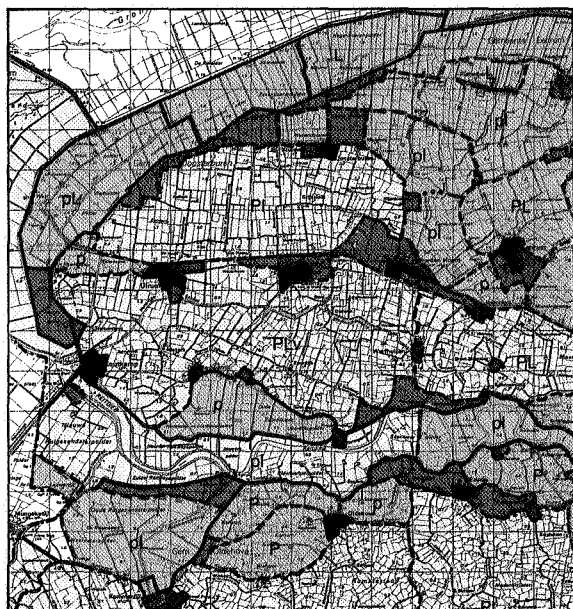
Eén eigenschap was voor de meeste oorspronkelijke landschappen van de provincie Groningen kenmerkend: de grootschalige openheid (78 % van de oppervlakte). Toch is de laatste eeuw de grootschaligheid sterk afgenomen door de aanleg van wegen met bijbehorende beplantingen en door de bevolkingsgroei en de industrialisatie.

In kleinschalige en besloten landschappen treedt een proces van schaalvergroting op. In een klein-

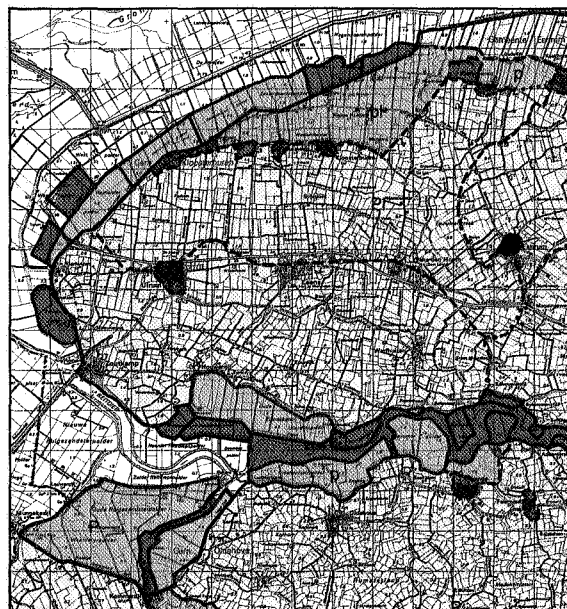

Vuilstort Usquert. Het afoal van de stad wordt ergens in het landelijk gebied gedumpt. Schaamgroen moet de stortplaats (een beeldontkenner) aan het oog onttrekken.

Landschapsbeeld provincie Groningen ± 1980

Landschapsbeeld provincie Groningen ± 1860

Bebouwing	Aanéengesloten bebouwing, resp. beplanting en/of dijk	Pp Resp. veel en weinig puntvormige verdichtingen
Bos	Open bebouwing resp. transparante beplanting	Vv Resp. veel en weinig lijnvormige verdichtingen
Ruimten < 100 ha	Begrenzing ontbreekt	Li Resp. veel en weinig vlakvormige verdichtingen
Ruimten 100 - 1000 ha		
Ruimten > 1000 ha		

schalig landschap als het Zuidelijk Westerkwartier kan de moderne landbouw niet uit de voeten en worden houtsingels gekapt.

De schaal van het landschap dreigt daardoor af te glijden naar een kleurloze middenschaal. Door de snelheid waarmee de veranderingen plaatsvinden en de gevolgen van allerlei ingrepen geen samenhang vertonen met het landschap waarin ze plaatsvinden wordt afbreuk gedaan aan de identiteit ervan. Als gevolg daarvan wordt de herkenbaarheid van het landschap voor de mens minder en voelt hij zich er minder een geheel mee.

Betekenis landschapsbeeld

De mens (inwoner) ontleent een deel van zijn identiteit aan het landschap, waarin hij woont: zijn voorvader(s) hebben aan de vorming bijgedragen en hij voelt zich daarmee verwant. Diverse landschappen vormen door hun eigen karakter, waardoor ze zich duidelijk onderscheiden van andere, een aantrekkelijk woon- en leefmilieu en spelen dus een belangrijke rol bij de leefbaarheid van een bepaald gebied. Het kan ook voor de vestiging van bedrijven een belangrijk argument zijn: werkgevers willen hun werknemers graag een aantrekkelijk woon- en werkmilieu bieden.

Landschappen met veel (oude, afwisselende) begroeiing en/of veel historische objecten (wierden, borgen e.d.) zijn aantrekkelijk voor recreanten en hebben daardoor een grote waarde. Om toeristen te lokken wordt veel met de aantrekkelijkheid van het landschap geschermd. Groningen kent veel aantrekkelijke landschappen, zoals het natuurlijke karakter van het esdorpenlandschap van Westerwolde en het parkachtige landschap op de Hondsrug (Gorecht). Westerwolde is kleinschalig en reliëfrijk, waarbij de omvang van de verschillende landschapselementen van een zodanige schaal is, dat het een hoge

